

Музи в білому халаті

Олександр Кіцера, д. мед. н., професор

/Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького/

Славний чоловік Ніс

*Недавно питаю одного
сердитого чоловіка:*

«А знаєте Носа?».

«А се чоловік славний!» –

*Каже. Поклонись від мене
тому славному Носу.*

(Марко Вовчок.

Лист до О.В. Марковича, 1862 р.)

А український письменник Мусій Кононенко згадує про лікаря Степана Носа в спогаді про конфлікт чернігівського губернатора – хама і самодура Анастасієва з сільським священиком: «До Анастасієва викликали доктора Степана Носа, який добре лікував травами синці». А ще він згадує про те, як разом з Леонідом кумом Тищинським і Степаном Носом добиралися возом до Городні, щоб зустрітися з Тарасом Шевченком, і перекинулися в глибокий рів з водою: «Мені так пощастило, що я по кумовій спині вискочив з рову на горбок, навіть ноги не замочивши, а товариші мої викупались дуже добре, особливо Степан Данилович, на якому і рубця сухого не було. Повилазили з канави мої приятелі. Степан Данилович оглянув мене з ніг до голови, сплюнув і промовив: Як той турецький святий, і з води сухим вискочив».

Що ж це за Ніс такий і чим він славний?

Степан Данилович Ніс (літературний псевдонім Степан Волошин) народився в добропорядній дворянській родині в селі Поняри нині Чернігівської області. Закінчив Полтавську гімназію, а 1854 року – медичний факультет Київського університету, спеціалізувався

в хірургії. Молодим хірургом брав участь у Кримській війні (1854–1856), де працював поруч з Миколою Івановичем Пироговим. Дружба М. Пирогова і С.Носа тривала протягом багатьох років. Доктор Ніс сміливо впроваджував новаторські методики, запропоновані видатним хірургом, вони неодноразово зустрічалися у друзів і знайомих.

Ще в університеті Степан Ніс гуртує довкола себе свідомих студентів-українців. Гурток «Курінь» займається національним усвідомленням, виробленням чіткої громадянської позиції молодих людей. Спадкоємцем цих традицій стає чернігівська «Громада» та її осідок «Носів Курінь». «Куренівці» займаються культурно-просвітницькою діяльністю, беруть участь в організації недільних шкіл, відроджують та пропагують народну ношу, звичаї та традиції. А ще – колекціонують речі української старовини, видають популярні книжечки для народу, культивують українську народну пісню. На чернігівського губернатора українська народна ноша та «хахляцкіє песні» діють, як червона шмата на бика. Степан Ніс дбає про відродження в Чернігові українських національних традицій і водночас захоплюється революційними ідеями зі сходу. Якийсь час у «курені» мешкає молодий землемір Іван Андрущенко – член революційного товариства «Земля і Воля», який потаємно возить з Москви до Чернігова нелегальну літературу, а людні вечірки у Носа використовує для пропаганди радикальних ідей. Згодом це зацікавить III відділ, призведе до обшуків в «Курені», а знайдені прокламації і листи Глібо-

вих до І. Андрущенка фігуруватимуть як «речові докази» при розгромі «Громади». 1863 року Степана Носа звинуватять у читанні і розповсюдженні антиурядової літератури (творів О. Герцена, прокламацій «Землі і Волі») та адміністративно вишлють до Білозерська аж до помилування в 1872 року.

Але наразі доктор Ніс ще в Чернігові, і його гостинного куреня не минає жоден гість, бо ж господар дотримується правила: «Гість у дім – Бог із ним!» 1860 року в «Курені» Пантелеймон Куліш довго заліковує свої душевні рани, спричинені нещасливими «романами». Найтриваліший із них – з Марією Вілінською – щойно закінчився. Тут, у «Курені» він знайомиться з подружжям Глібових і ... закохується в Параску – дружину Леоніда Глібова.

Степан Данилович був ентузіастом драматичного мистецтва. Брав участь у виставах чернігівського українського театру – «На валу», зокрема мав неабиякий успіх у ролі Миколи в «Наталці Полтавці» (роль Терпилихи виконувала Параска Глібова). Разом з Миколою Вороним, Володимиром Самійленком та Борисом Грінченком організував гастролі в Чернігові «Товариства російсько-малоросійських артистів» Панаса Саксаганського.

Степан Ніс зібрав чимало народних пісень, приказок, легенд, опублікував їх у збірках А. Метлинського, А. Чужбинського та ін. А ще він – автор оповідань з життя селян і козаків, розвідок з питань народної медицини.

Хірург із серцем казкаря

Він був мальовничим у розмові і завжди радо встрягав у дискусію...

Коли слухав, вираз його обличчя був сповнений життя і емоцій.

Був стрункий і рухливий. Нагадував радше художника, ніж лікаря, у своєму вельветовому сурдугі з великою кольоровою краваткою.

Фрідріх фон Тренделенбург

– Бароне, скажіть, на милість Божу, хто він, отой високий стрункий бородань у вишитій камізельці?

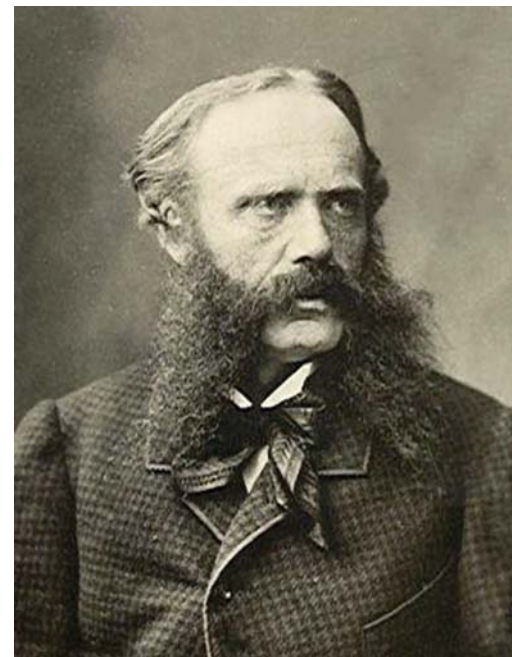
– Котрий? А-а... той, що розмовляє з маестро Тільтом. Невже ж ви його не знаєте? Це наш славетний лікар і поет в одній особі Ріхард фон Фолькман. Чу-

довий, тонкий поет-романтик. А його казки залюбки читають і діти, і дорослі...

– Він ще й казки пише!? Чи може просто збирає народні перекази, як це зараз модно?

– Збирає, літературно обробляє, а також сам вигадує. Ви знаєте, я про того чортика, що впав до чаші зі свяченою водою, декілька разів читав. Майстерно написано, блискуче. Не читали? Купіть, неодмінно купіть «Мрії біля французького коминка». Лише майте на увазі – казки і поезії він підписує псевдонімом «Ріхард Леандер»...

А він таки справді виділявся серед поважної публіки, що збиралася на традиційну garden-party у баронеси Burdett-Couts 1881 року. Його барвіста гнучка фігура у кольоровому сурдугі і вишитій камізельці мелькала то тут, то там. З-під роздвоєної рудавої бороди, що з'єднавала бакенбарди з вусами і звисала вниз обабіч голеного підборіддя, виглядала кольорова хустка, зав'язана «а-ля фонтанж». Фолькман підходив до знайомих і незнайомих, швидко знаходив тему для розмови, інколи палко сперечався. А проте ніхто не гнівався на цього лікаря з душею поета, університетського професора – улюбленця студентів. Хіба ж можна було гніватися на цю симпатичну

Ріхард фон Фолькман-Леандер (1830–1889) – славний професор хірургії, водночас, письменник-створив низку казок, які здобули широку популярність у Німеччині на зламі XIX і XX століть

синьооку людину, що зачаровувала всіх і кожного зокрема.

Він був сучасником славної когорти лікарів: Лянгенбека, Есмарха, Лістера, Більрота, Кохера, Тренделенбурга. Ріхард Фолькман народився 17 серпня 1830 року в Ляйпцигу в сім'ї університетського приват-доцента, згодом професора фізіології та патології Альфреда Вільгельма Фолькмана (1800–1877), того самого, що описав канали в кістці, названі на його честь, що ними, окрім гаверсових, проходять кісткові судини. А ще він описав мембрану, що вистеляє стінку туберкульозної каверни.

Ріхард був другим із дванадцяти дітей. Мати, на ім'я Адель, була донькою Готфріда Кристофа Гертеля (Härtel), власника великої гуртовної книжки та музичних інструментів та співвласника видавництва «Breitkopf & Härtel». Ріхард отримав початкову освіту у домашнього вчителя, потім продовжив навчання у середній школі в Гріммі. Захоплювався вивченням класичних мов, а проте, не без впливу батька, записався на медичний факультет в Гіссен. Згодом продовжив медичну освіту в Галле, Гайдельбергу і закінчив у Берліні.

Одружився 1858 року з Анною фон Шлехтендал, донькою професора ботаніки і директора ботанічного саду в Галле. Виховали разом одинадцять дітей.

Під впливом свого приятеля Теодора Більрота обрав хірургію, хоча не цурався і загальномедичної практики. Консультував і лікував багатьох відомих людей, серед них – Папу Римського Пія IX. Під впливом того ж таки Більрота і під керівництвом Бернгарда фон Лянгенбека Р. Фолькман сформувався як один із найвидатніших хірургів світу.

Як військовий хірург він брав чинну участь у «семитижневій війні» Пруссії з Австрією 1866 року, у франко-пруській війні 1870–1871. Надалі залишався генеральним лікарем-консультантом четвертого армійського корпусу і південної армії Пруссії.

Як професор хірургії вирізнявся незвичайним лекторським талантом. Свої лекції з хірургії ілюстрував прикладами з власної практики, літератури і навіть поезії, часто створеної експромтом. Аудиторії університету в Галле на його лекціях були завжди переповнені.

Цікавився лікуванням вогнепальних поранень, ортопедичною хірургією, розробляв методи резекції суглобів, зокрема при кістковому туберкульозі. Описав ішемічні паралічі та контрактури, що їх названо синдромом Фолькмана. На прохання Теодора Більрота і Франца Барона фон Піта написав до «Підручника основної і спеціальної хірургії» (1864) розділ «Дисфункції скелетно-м'язової системи». Розробив низку хірургічних інструментів, з яких особливою популярністю донині користується ложечка Фолькмана для видалення грануляційної тканини.

Його хірургічна діяльність розпочиналася в період, коли оперовані хворі масово вмирили від ранових інфекцій, так званої гнильної гарячки та бешихи. Тож Фолькман відразу з ентузіазмом підхопив антисептичний метод лікування ран і доповідав про нього на III конгресі хірургів 1874 року. Сподівався «навернути на цей шлях» свого приятеля, що з ним дружив понад 20 років, більш консервативного Теодора Більрота. Несприйняття Більротом «лістеризації» порізило на деякий час цих двох мистецьки обдарованих хірургів (Теодор Більрот був досить знаним композитором і концертуєчим піаністом). Лише повідомлення, що Більрот нарешті відрядив свого учня Йогана фон Мікуліча для вивчення антисептики, примирив врешті розсварених друзів.

1872 року разом з Густавом Сімоном (1824–1876) і Бернгардом Лянгенбеком (1810–1887) Ріхард Фолькман заснував Німецьке товариство хірургів. Впродовж 14 років був секретарем цього товариства, а в 1886–1887 роках – його президентом. Заснував і редагував німецький науковий хірургічний журнал.

1877 року отримав титул Таємного радника медицини, посвяту в лицарі, а згодом – титул «фон».

В душі Ріхард Фолькман був поетом і казкарем. Любив розмовляти з простими людьми – селянами, ремісниками – і міг годинами слухати розповіді старих людей. Потім записував їх і обробляв літературно. Його збірка казок «Träumertstn an französischen Kaminen. Märchen» («Мрії біля французького коминка. Казки»), видана вперше 1871 року в Ляйпцигу, зачаровувала дорослих і дітей. Казки про сестер зі скляними серцями, про чортика, що в Кельнському соборі потрапив до чаші зі

свяченою водою, про короля, що не вмів грати на дримбі, чи про іржавого лицаря – були у всіх на устах.

А ще користувалися широкою популярністю його книги «З хлоп'ячих років» (1876), «Поезія» (1877). Вже після смерті автора видано «Зібрання творів Ріхарда Леандера» (Ляйпциг, 1899). На текст вірша Ріхарда Фолькмана-Леандера «Спогад» відомий австрійський композитор Густав Малер написав пісню «Aus der Jugendzeit» («З часів юності»).

Ріхард Фолькман помер у віці 59 років у неврологічній клініці від нерозпізнаної хвороби спинного мозку, що супроводжувалася множинними паралічами і розладами ковтання їжі. Останні тижні споживав лише рідку страву. А проте, навіть на ложі смерті, був погідним, ввічливим, чемним, приязним, за день до смерті обговорював з колегами план наступної конференції.

Дивак із Сан-Мішель

«Майже всі собаки, що їх використувано в лабораторії, були бездомними волоцюгами, спійманими поліцією на паризьких вулицях, але вигляд багатьох з них свідчив, що вони бачили кращі часи. Вони страждали і вмирали взаперті, як невідомі солдати, беручи участь у боротьбі людського духу проти хвороб і смерті. А неподалік, на елегантному кладовищі, заснованому сером Річардом Воллесом, лежали сотні салонних і домашніх собак; ніжні руки господарів виписали на білих мармурових могильних хрестах дати цих шикарних і нікому не потрібних життів».
А. Мунте «Книга з Сан-Мішель»

В інституті Пастера один за одним вмирають шестеро російських селян, покусаних зграєю скажених вовків...

«Вся лікарня жила в обстановці нервозності. Ніхто не хотів навіть заходити до забороненого відділення, а сміливі загалом сестри з жахом утікали з нього. Пам'ятаю бліде обличчя Пастера і вираз безмежного співчуття в його очах, коли він мовчки ходив од ліжка до ліжка, оглядаючи нещасних. Нарешті, він упав на стілець, безпорадно стискаючи голову руками. Щоденно зустрічаючись з ним, я не помічав до цього, який він хворий

і виснажений, – хоча ледь помітне дрижання голосу та легка невпевненість руки вказували його справжній стан...».

Це – уривок з книги шведського лікаря і письменника Акселя Мунте. Складна й незвичайна особистість, повна протиріч. Інколи непоправний реаліст і прагматик, то навпаки – містик, фантаст, тонкий знавець всього живого і великий життєлюб, лагідний гуморист, то знову саркастичний насмішний.

Аксель народився 31 жовтня 1857 року в маленькому шведському містечку Оскаргамн. Батько був адвокатом, мати з чудовим ім'ям Аврора не розпещувала сина надмірною материнською прив'язаністю. Власне кажучи, малий Аксель постійно перебував під опікою мамки-кормилиці, простої жінки з далекої Лапландії. Від неї він вперше почув лапландські перекази про добрих гномиків-ульдрів, злих і підступних чарівниць, про каміння й дерева, що колись уміли говорити.

На сімнадцятому році життя Аксель Мунте зійшов з човна на скелястий берег Капрі. Високо, ген під хмарами, виднілися верхівки синіх скель Фаральйоні. «Не йди туди, – сказала босонога дівчина-провідниця Джіойя, – оці 777 кам'яних східців вибив злий імператор Тиберію. На вершині живе злий дух – блакитна ящірка... та ще вовкулака, що поїдає християн».

Мунте Аксель Мартин Фредерик (1857–1949) – шведський лікар, письменник

Він пішов. По дорозі його почастувала помаранчею старенька жінка – Марія Порта-леттере, листоноша. З того часу вони стали друзями.

З вершини Аксель глянув униз. Перед ним – Неаполітанська затока, димок над Везувієм, снігові шапки на вершинах Апеннін. А біля скелі, наче гніздо ластівки під стріхою, – руїни каплички. Як її називають? «Сан-Мішель», – відповіла Марія Порта-леттере. З того самого дня Сан-Мішель став мрією Акселя Мунте.

Він повернувся сюди через шість років. Майстер Вінченцо в поті чола розбивав молотом мармурові колони з руїн палацу Тиберія. Навіщо? На огорожу виноградника.

В скромній студентській кімнатці Латинського кварталу Парижу висіла в простій дешевій рамочці зблякла фотографія Капрі. На старенькому столі – підручник Шарко «Хвороби нервової системи». Коли змикалися стомлені повіки, думки знову й знову поверталися до Сан-Мішель, до виноградника Вінченцо, до руїн каплички. Чи вдасться зберегти для наступних поколінь бодай часточку того, що крушить молот майстра Вінченцо, того, що ще, можливо, сховалося під землею... на дні затоки? Але щоб здійснити мрію, потрібні були кошти. Власне гроші ніколи не являли цінності для Акселя.

«...Те, що залишимо для себе, – неодмінно втратимо, але те, що віддамо іншим – залишиться для нас назавжди. Зрештою, ми не маємо права нагромаджувати гроші, бо не належать вони ні нам, ні нікому на світі».

«Не слід прив'язуватися до брудної монети, що її втискають вам до руки, – треба звільнитися від неї якнайшвидше, щоб проклятий метал не обпікав нам пальців, не проникав у кров, а головне – не спричиняв ствердіння серця».

«Для чого накопичувати гроші, коли смерть має підроблений ключ до нашого сейфа».

Аксель Мунте закінчив медичний факультет у 23 роки, він був наймолодшим лікарем Франції.

На відміну від А. Конан-Дойля, доктор Мунте ніколи не скаржився на відсутність пацієнтів. До паризького кабінету молодого медичного світила на Авеню де Вільєр, до його римського кабінету на Піацца де Спанья плив натовп істеричних баронес, аристократок з нев-

розами. Він лікував німецьких баронів, ваймарських князів, іспанських престолонаслідників-інфант і австрійських кронпринців. Від оплати не відмовлявся. Зате бідняків лікував безплатно.

Будинок на Сан-Мішель Аксель Мунте будував майже 30 років. Його помічниками були неписьменні селяни з Анакапрі. Креслення виконував сам доктор вугіллям на мурі. Вілла на Сан-Мішель і донині є символом чарівної гармонії, простоти і архітектурної довершеності.

Тяжкі бронзові двері, білі фризи, різьблені рослинними і тваринними орнаментами, реставровані помпейські мозаїки, строгі арки і ковані ґрати вікон. У кімнатах – сувора простота, жодного зайвого предмету. Важелезні шведські лави і олов'яний посуд змінюють витончені венеціанські столики з вигнутими ніжками. У робочому кабінеті – голова Медузи Їоргони, виловлена з дна моря, Праксітелева Афродита. На світлій лоджії – бронзова копія «Хлопця з дельфіном» Верочіо; стіл, вкритий мозаїкою, старовинний жертovníк-чаша. В цій чаші сільський дівчата мила волосся. Далі скульптурний портрет Тиберія і нарешті – крилата голова Гіпноса – бога сну. Мунте страждав на хронічне безсоння. Лише тут, у Сан-Мішель, іноді приходив благодатний сон.

У реставрованій капличці – бібліотека, фортепіано. Аксель Мунте любив музику, передусім Шуберта. Інколи співав сам – глибоким оксамитовим баритоном.

Біля каплички – сфінкс з червоного граніту. Сам доктор знайшов його на дні затоки. Кажуть, хто покладе на нього руку – конче повернеться сюди...

Аксель Мунте – великий природолюб. Природа дає йому сили для життя. Мунте твердить, що він розуміє мову птахів, домашніх і диких тварин. Коли левиці треба прооперувати хвору лапу, Аксель Мунте безстрашно заходить до клітки і успішно виконує завдання. Чорна пантера, страх всього зоопарку, відповідає муркотінням на його ласку. У Сан-Мішель знаходять притулок бездомні пси, там же живе «старий цинік» павіан Біллі. На горі Барбаросси, що поблизу Сан-Мішель, місцевий різник ловив у сильця перепілок. Аксель Мунте купив гору Барбаросси. Тепер там пташиний заповідник.

Вілла Ла-Форстє. Ще за життя доктор Мунте подарував її шведським сту-

дентам, вченим і художникам. Тепер це – будинок відпочинку і творчості.

Страшенно втомленому безсонням і працею А. Мунте колеги-лікарі радять тимчасово виїхати на Північ. Лапландія, казкова батьківщина няні, край снігової королеви. Срібні дзвіночки оленів, вкриті інеем дерева, з-за яких, здається, виглядають добрі гномики-ульдри...

Одного разу, збираючись на лижну прогулянку, Аксель Мунте кидає мимохідь погляд на титульну сторінку газети. У Неаполі – холера. Пішки, паротятгом, на будь-яких засобах доктор поспішає до Неаполя. Дні і ночі проводить він у халупах бідняків, надає їм посильну допомогу. Так виникає його книжка «Листи з міста смутку».

Землетрус у Мессіні. І тут шведський лікар – серед перших рятувальників. Італійський уряд буквально осипає його нагородами. Він відмовляється. Його бажання – знову повернутися до Сан-Мішель.

Нарешті, вимріяний будинок готовий. Але спокій доктора порушує перша світова війна. Лікар Британського Червоного Хреста Аксель Мунте надає допомогу пораненим, переживає кривавий жах Вердена.

Восени 1915 року Аксель Мунте перев'язує поранених в лазареті, що розмістився в маленькому сільському костюлі у Франції. Не вистачає перев'язочних матеріалів, наркотиків. Протягом двох днів лікар сидить на кам'яній підлозі серед поранених, шепоче їм слова втіхи, навіває сон. Більшість із них вмирає, але без гримас болю на обличчі. Це все, чим він може допомогти. Трохи пізніше він видає книгу «Червоний хрест – залізний хрест».

Коротка передишка. Лікар вийшов з костюлу, сперся на мур. І раптом – страшне сичання снаряду, який пронісся поряд. Вибухова хвиля кидає його на каміння. До Сан-Мішель Мунте повертається майже сліпим.

Аксель Мунте ненавидів війну, смерть, демагогію, дешеву рекламу. Він писав: «Чи довго ще ми будемо нав'язувати дорогі препарати і лікувальні засоби, що мають сучасні назви, але походять із середньовічного марновірства? Ми чудово знаємо, що справді ефективні засоби можна перерахувати на пальцях і що мати-природа дозволяє

користуватися ними за невелику плату. Чому уряди видають в тисячу разів більше грошей на науку про вбивство, ніж на науку про лікування?»

Під час однієї з фієст, що відбувалися в Сан-Мішель, старий Паччіале, ловець перлин, погладив Акселя Мунте по обличчю і сказав: «Ти добрий... добрий, як море».

Але передусім Аксель Мунте відомий, як автор незвичайного і захоплюючого твору «Книга із Сан-Мішель», перекладеного 44 мовами. В ній перехресними шляхами проходить безліч людей – художники й аристократи, черниці й повії, жебраки й герцогині, прості селяни й видатні вчені – Шарко, Пастер.

На мури будинку в Сан-Мішель напис: «Аксель Мунте
1857–1949

лікар, письменник-гуманіст, опікун бідняків і звірів, разом з цим будинком, який вимріяв і збудував повний любові до краси, через «Книгу із Сан-Мішель» подарував людству своє послання про вічну вартість мистецтва.

Анкапрі в знак пошани»

«Повний любові до краси...» У «Книзі із Сан-Мішель» він писав: «Один поет сказав колись, що кожна річ правильно оцінюється богами, а повинен був додати, що вони віддають не раз найбільші цінності за найнижчу плату. Все, що нам необхідне, можна одержати за невелику плату, лише надмірність дорого коштує. Справжньої краси купити не можна, бо її ми отримуємо в подарунок. Адже можна оглядати без оплати схід і захід сонця, і хмари, що плывуть по небі; можна милуватися деревами, полями й океанами, можна задарма слухати спів птахів і збирати квіти на узбіччі сільського шляху; ми не платимо нічого і за оглядання зоряного неба... Доки ми залишаємося своїми власними господарями, нам зовсім вистачить мати декілька друзів, трохи книжок і собаку».

Друга світова війна змусила сліпого Акселя Мунте залишити Сан-Мішель і виїхати до нейтрального Стокгольму. Тут, у королівському палаці, похмурого зимового ранку 1949 року згасає життя великого гуманіста...

